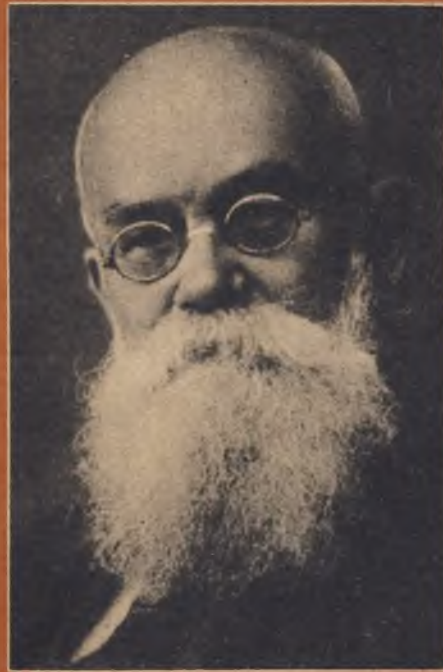

1-3
'96 **АРХІВІ
УКРАЇНИ**

hrushevsky.nbu.gov.ua

СІЧЕНЬ-
ЧЕРВЕНЬ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

**Із статті С.Єфремова
“На сторожі національної
гідності”**

Хай хоч яка величезна заслуга вченого історика,
що вперше істинним світлом освітив наше минуле,
але не менше й заслуга громадянина, що осяває
теперішнє на шлях до майбутнього. Бувають навіть
моменти, коли, можливо, почесніше робити історію,
а не писати її. Що ж дивного, коли в такій
переважно живій і чуйній людині,
як М.С. Грушевський, перше завдання на час
відсунуло й заступило друге?

*Український історик. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 172
(переклад О.Рибалка).*

На першій сторінці обкладинки –
академік М.С. Грушевський.

1-3 '96 АРХІВИ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 1-3 (238) 1996

СІЧЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ

Видавництво
“Українознавство”

З М І С Т

До наших читачів	3
Архівна грушевськіана	
СОХАНЬ П.С. Творча спадщина М.С.Грушевського і сучасність	4
ГИРИЧ І.Б. Неопубліковані матеріали з київської архівної спадщини М.Грушевського	7
ЦДАГО України	
ПИРИГ Р.Я. Грушевськіана у фондах архіву	12
ЦДІАК України	
ПІСЦОВА Л.З. До історії фонду Грушевських	16
ПАНОВА М.А., ПАНТЮХОВА О.Б. “Ваш люблячий... М.Грушевський” (маловідомі документи з родинного архіву)	18
МАТЯШ І.Б. “Одну потіху маю – в своїй доньці...” (з листів М.С.Грушев- ського до К.М.Грушевської)	29
МИЦИК Ю.А. Д.І.Яворницький – М.С.Грушевському	38
ЦДІАЛ України	
МАРТИНЕНКО О., СВАРНИК Г. Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву	43
ЦДАВО України	
ЩУСЬ О.Й. Березень-листопад 1917 року в житті М.Грушевського- державотворця	48
Держархів Одеської області, Відділ рукописів і стародруків Одеської державної наукової бібліотеки ім.О.М.Горького	
ХМАРСЬКИЙ В.М., БЕЛОУСОВА Л.Г. М.С.Грушевський і одеські науковці	61
Державний архів СБУ	
ПРИСТАЙКО В.І., ШАПОВАЛ Ю.І. Михайло Грушевський у світлі невдомих документів ГПУ-НКВД	69
Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського	
КІРЖАЄВ С.М. Спадщина Михайла Грушевського	79

Документ без коментаря. З протоколу розпорядчого засідання Археографічної комісії ВУАН від 4 серпня 1930 р.	86
Державні архіви Російської Федерації	
ПАПАКІН Г.В. Документи архівосховищ Російської Федерації про М.С.Грушевського	87
БІЛОКІНЬ С.І. "Справа про висланого з Галичини... професора М.Грушевського" (з фондів Держархіву Ульяновської області)	92
ПАСЬКО І.В. З петербурзьких адресатів М.С.Грушевського: листи до О.О.Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі)	98

На допомогу архівістам

Типове положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного підприємства, установи і організації	110
Типове положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації	112

Інформація та хроніка

ПАВЛОВА О.Ф., МЯГКИЙ І.М., ШЕПЕЛЮК В.М. У ЦДАМЛМ України ..	115
ПОКІДЧЕНКО Л.А. "І оживе добра слава, слава України..."	116
ШЕВЧЕНКО С.І. Науково-практична конференція у Кіровограді	118

Підготовлено і видруковано на комп'ютерному і друкарському обладнанні, наданому Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом Катедр Українознавства (ФКУ). Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади.

В рамках державної програми видання фінансується
Державним комітетом України з питань науки і технологій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Б.В.ІВАНЕНКО (головний редактор), Г.В.БОРЯК (заступник головного редактора), Л.М.ВАСЬКО (заступник головного редактора), Л.А.ДУБРОВІНА, В.С.ЛОЗИЦЬКИЙ, К.Є.НОВОХАТСЬКИЙ, Г.В.ПАПАКІН, Р.Я.ПИРИГ, П.С.СОХАНЬ, В.С.ШАНДРА, Н.М.ЯКОВЕНКО, М.А.ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Тел. 277-45-22.

МП "Офорт". Миронівська друкарня, вул. Леніна, 48.
Здано до набору 05.06.96. Підписано до друку 19.02.97.
Формат паперу 70x108 1/16. Офсетний друк. Умовн. фарбо-відб. 10,82.
Умовн. друк. арк. 10,5. Обл.- вид. арк. 10,43. Наклад 1200. Зам. 668

"Архіви України", №1-3. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ №5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновники – Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України.

До наших читачів

Шановні читачі! Це число “Архівів України” – особливе. Редколегія і редакція часопису переслідували мету охарактеризувати на його сторінках документальну спадщину М.С.Грушевського, 130-річчя від дня народження якого відмічається цього року, що зберігається в архівах України та за її межами. З огляду на це, відмовившись від традиційної рубрикації, в основу розміщення матеріалів номера покладено принцип місця зберігання документів ювіляра.

Ще за радянських часів “Архіви України” одними з перших звернулися до теми “Грушевський як історик і політичний діяч”, опублікувавши огляд його архіву у фондах ЦДІА України у м.Києві. Пізніше, до 125-річчя від дня народження М.С.Грушевського, на сторінках журналу було видрукувано ряд матеріалів про видатного історика, підготовлених на базі документальних джерел ЦДАГО України, ЦДІАК України, ЦДАМЛМ України та ін.

Сподіваємося, що матеріали цього числа зацікавлять читачів, стануть у пригоді численним дослідникам, усім, кого цікавить постать Великого Українця.

ДО ІСТОРІЇ ФОНДУ ГРУШЕВСЬКИХ*

1953 року в ЦДІА України, м.Київ було започатковано фонд родини Грушевських – до архіву надійшла перша дуже велика частина документів з тих, що зберігалася в будинку по Паньківській, 9, який належав Грушевським. Були й пізніше, більш вагомі, надходження, які разом утворили надзвичайно важливе й цікаве архівне зібрання.

До долі архіву Грушевських були безпосередньо причетні відомі в Києві історики–архівісти, працівники архівних установ: Семен Данилович Пількевич, у той час – начальник Головного архівного управління УРСР, Іван Лукич Бутич – завідуючий відділом управління, Михайло Іванович Тесленко – директор Центрального державного історичного архіву у Києві, Людмила Андріївна Проценко – зав.відділом давніх актів архіву, Катерина Георгіївна Ревнівцева – працівник цього ж відділу. Троє з них – С.Д.Пількевич, М.І.Тесленко та К.Г.Ревнівцева, на жаль, уже пішли з життя.

Як показав час, саме завдяки цим заходам було врятовано від пограбування і розпорошення архів величезної ваги, документи, що зараз не мають ціни й висвітлюють не тільки життєвий шлях і діяльність членів родини Грушевських, а й багатьох інших видатних діячів України.

Як згадує І.Л.Бутич, і це підтверджується документально, в 1953 р. він, за дорученням С.Д.Пількевича, відвідав дружину Олександра Сергійовича Грушевського, Ольгу Олександрівну, щоб з'ясувати долю документів братів Грушевських, а також дізнатися, чи не бажає вона передати їх на зберігання до архіву. (Марія Сильвестрівна, дружина Михайла Сергійовича, померла 1948 року). Ольга Олександрівна сприйняла появу гостя дещо насторожено, заявивши відразу, що у неї нічого немає. Але невдовзі, заспокоївшись, вона розповіла про свою гірку долю. Як з'ясувалося, вона, хвора і немічна, не одержувала пенсії, фактично залишилася без засобів до існування, в результаті чого була змушена продавати книжки. Користуючись її безвихідним становищем, дехто (прізвища не називалися) за безцінь позабирав з бібліотеки все найцінніше. На прощання О.О.Грушевська пообіцяла ще раз переглянути папери, що збереглися, і, якщо знайдеться щось варте уваги, повідомити про це С.Д.Пількевича. Через якийсь час вона справді передала до архіву копії історичних документів, а також рукописи ряду опублікованих праць Олександра Грушевського з історії, етнографії, літератури, зокрема про Т.Шевченка, М.Костомарова, М.Максимовича, П.Куліша, І.Франка, Лесю Українку, конспекти лекцій з історії Київської Русі, Польщі, Литви та ін. У акті ЦДІА від 20 січня 1953 р. значиться, що “у відділ [давніх актів] були прийняті куплені у громадянки Грушевської матеріали особистого фонду О.С.Грушевського. В 1954 р. на них були складені описи”.

* Огляд фонду опубліковано: „Архіви України”, 1989, №4, с. 53-63. © Л. З. Гісцова, 1997

За вказівкою С.Д.Пількевича Архівне управління надало Ользі Олександрівні невелику матеріальну допомогу, а також посприяло їй у збиранні документів про трудову діяльність (зокрема в Петербурзі та Одесі) і призначенні пенсії.

Пам'ятна зустріч архівістів – І.Л.Бутича та М.І.Тесленка – з О.О.Грушевською відбулася восени 1958 р., після виходу у світ “Путівника по Центральному державному історичному архіві УРСР у м.Києві та його філіалу у м.Харкові”, до якого було включено анотацію на документи Олександра Грушевського, передані до архіву його вдовою. “Ознайомившись з анотацією документів Олександра Сергійовича, – згадує І.Л.Бутич, – Ольга Олександрівна пригорнула книжку до грудей, перепитала, чи можна її залишити хоча б тимчасово. Ми запевнили, що путівник – її власність, а нам було доручено тільки вручити, як підтвердження того, що передані нею документи упорядковані й взяті на державний облік”.

На другий чи третій день Ольга Олександрівна особисто з'явилася до С.Д.Пількевича і попросила забрати до архіву все, що залишилось з рукописної спадщини Михайла та Олександра Грушевських, у т.ч. й листування. За матеріалами їздили М.І.Тесленко та працівники відділу давніх актів К.Г.Ревнівцева та Л.А.Проценко. Як згадує остання, у скромному помешканні Ольги Олександрівни стояла шафа з найдорожчим її скарбом – працями членів родини. Решта, інші книжки знаходились поряд, у колишньому кабінеті М.С.Грушевського, який займав Плотичер. Частина речей, архіву та книг знаходились у інших сусідів – Пустовойтів, які займали кімнати Марії Сильвестрівни. Плотичера вдома не було, і надалі з ним так і не змогли зустрітись*. До Пустовойтів зайшли втрьох: Ольга

* Стосунки Ольги Олександрівни, а до 1948 р. – і Марії Сильвестрівни з сусідами були не простими. Майже всі претенденти, як свідчать документи архіву, вселялись до будинку поза волею його власниць, незважаючи на охоронні урядові постанови 1924, 1935, 1944 рр. та розпорядження, як пишеться в одній із заяв Ольги Олександрівни, “нашого славетного захисника Микити Сергійовича [Хрущова]”. Двом жінкам доводилось вести постійну нерівну боротьбу за збереження будинку, свого права на нього, а з тим і бібліотеки, колекцій, архіву. У довоєнному, а тим більше повоєнному Києві не вистачало житла, люди часто йшли на все, щоб одержати його. З появою в помешканнях будинку Грушевських нових “власників”, чимало книг, речей, що лишилися там, зникло. Скарг-заяв у справі 1413 досить багато. В одній із них (с. 41) за 1948 р., адресованій Марією Сильвестрівною до Миської Ради, читаємо: “Вчора прийшла до мене гр.Пустовойт з якимось чоловіком і домагалася зайняти кімнату в моєму помешканні. Я маю 2 кімнати, але прохідні, і одна не має окремого виходу на вулицю... Як я буду жити, коли через мою кімнату будуть проходити 5 чоловік? Тим паче, що я людина стара, хора, від кожного шуму лякаюсь”. І тоді ж у заяві обох жінок (с. 37): “Тепер хотять відняти у нас кімнати і залишити в прохідній. Між тим у нас зберігаються цінні культурні речі і бібліотеки, які ми бажали б спасти і передати на користь українського народу. Бібліотека Михайла Сергійовича (по історії та енциклопедії), Олександра Сергійовича (по історії, літературі і праву), Катерини Михайлівни (по фольклору, театру та ін.). Досить великий та цінний архів Олександра Сергійовича, листування. Маємо картини українських художників, старинну червону меблю, часи українського майстера. Коли від нас заберуть кімнати, куди ми то все подінемо, цінні речі загинуть, бо ми тоді не зможемо [речення не закінчене]. А ми бажали б наукові речі зберегти для того, щоб після нашої смерті вони були корисні радянському народові, щоб ми могли б підготувати бібліотеки до передачі і померли би спокійно”. У листі Правління каси взаємодопомоги пенсіонерів-науковців при Київському будинку вчених від 7 травня 1949 р. до Виконкому Сталінського району м.Києва (с. 13) читаємо: “Правління КВП академпенсіонерів піддерживає просьбу члена касы О.А.Грушевской об оставлении за ней комнаты в доме по Паньковской ул. В комнате находятся вещи О.Грушевской и ней она пользуется совместно с Пустовойт”.

Олександрівна, М.І.Тесленко і Л.А.Проценко. Привітавшись з хазяйкою та її сином, Ольга Олександрівна пояснила причину приходу. Праворуч від входу стояла шафа, звідки, за дозволом Ольги Олександрівни, взяли з шухляд документи Михайла Сергійовича. На жаль, їх було небагато, оскільки основна частина матеріалів зберігалася на горіщі і вже на той час була значною мірою пошкоджена вологою та пліснявою. І цього разу Ользі Олександрівні була виділена невеличка грошова допомога – 1500 крб. (До речі, місячний заробіток директора архіву на той час становив 880 крб.) Факт передачі документів було зафіксовано в актах прийому-передачі від 26 грудня 1958 р., які зберігаються у справі фонду Грушевських.

Тепер кілька слів про подальшу долю архіву родини Грушевських – саме родинного фонду, бо в ньому зібрані документи, які стосуються не лише братів Михайла та Олександра, але й їхніх батьків, дружин, дочки Михайла Сергійовича, родичів. Для повноти фонду в 1960 р. сюди були передані понад 300 справ Михайла Сергійовича Грушевського з Харкова, з Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР. Це частина матеріалів, які у 1945 р. були перевезені з Праги в Україну у складі “Українського історичного кабінету”. У ЦДІА УРСР вони були розсекречені. Упорядкування фонду завершилось у 1962 р., було сформовано близько 1500 справ. У 70-х роках, коли твори Грушевського знову передавались у спецхрані, в ЦДІА УРСР документи Грушевських перебували на загальному зберіганні.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Л.З.ГІСЦОВА,
директор ЦДІАК України

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

“ВАШ ЛЮБЛЯЧИЙ ... М.ГРУШЕВСЬКИЙ”

(Маловідомі документи з родинного архіву)

Цікавим матеріалом для висвітлення окремих сторінок життя, наукової та громадської діяльності М.С.Грушевського є його епістолярна спадщина, зосереджена в родинному фондї, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м.Київ (ф. 1235). Тут знаходяться близько 15 тисяч листів до історика від майже 1,5 тисячі адресатів¹. За роки незалежності в Україні дослідниками було опубліковано чималб документів з епістолярної спадщини академіка; листи публікувалися в різних періодичних виданнях, зокрема у відновлених “Записках Наукового товариства ім. Т.Шевченка”².

¹ *Гирич І.Б.* Архів Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М.Грушевський, С.Єфремов, В.Липинський, М.Василенко) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1995. – С.2.

² *Гнатюк М.* Листи М.Грушевського до М.Возняка // Записки наукового товариства ім.Шевченка. - Т. 221. - 1990. - С. 326-338; *Дзендзелівський Й.* Листи М.Грушевського до В.Ягича // Там само. - Т. 224. - 1992. - С. 283-288; *Гісцова Л.* Листи М.Коцюбинського до М.Грушевського // Там само. - Т. 224. - 1992. - С. 289-294; *Гирич І., Синицина В.* Із листування С.Єфремова і М.Грушевського // Там само. - Т. 224. - 1992. - С. 334-372; *Ситник О.* Листи В.Ангоновича до М.Грушевського // “Український історик”. - 1991-1992. - Ч. 3-4, 1-4 (110-115); С. 396-411; 1993. - Ч. 1-4 (116-119). - С. 157-169; *Гирич І., Гирич В.* Листування М.Грушевського до О.Грушевського (до проблеми взаємин двох братів) // Там само. - С. 416-432; *Бурлака Г.* Листи М.Грушевського до І.Франка // У кн.: Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.Грушевського. - К., 1992. - С. 244-260; *Синицина В.* Листи М.Грушевського до М.Сумцова // “Старожитності”. - 1991. - Ч. 7. - С. 7.

CONTENTS

To Our Readers:	3
<hr/>	
The Archival Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj: Archival Hrushevskiana	
SOXAN', P. S. Creative Legacy of M. S. Hrushevs'kyj in Present Times	4
HYRYCH, I. B. Unpublished materials from M. Hrushevs'kyj's Archival Legacy in Kyiv	7
Central State Archive of Societal Organizations of Ukraine (TsDAHO of Ukraine)	
PYRIH, R. Ja. Hrushevskiana in the Archive's Holdings	12
Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine)	
HISCOVA, L. Z. On the History of the Hrushevs'kyj Collection (Fond)	16
PANOVA, M. A. and PANTJUXOVA, O. B. "Sincerely yours... M. Hrushevs'kyj" (Little Known Documents from the Family Archive)	18
MATJASH, I. B. "I have one joy — in my daughter..." (from letters of M.S.Hrushevs'kyj to K. M. Hrushevs'ka)	29
MYCYK, Ju. A. Correspondence: D. I. Javornyc'kyj to M. S. Hrushevs'kyj	38
Central State Historical Archive of Ukraine in L'viv (TsDIAL of Ukraine)	
MARTYNENKO, O. & SVARNYK, H. Documents and Materials of Myxajlo Hrushevs'kyj in the Archival Holdings	43
Central State Archive of Highest Agencies of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)	
SHCHUS', O. J. March to November, 1917, in the Life of M. Hrushevs'kyj, the Statebuilder	48
State Archive of Odessa Ohlast', Manuscript and Early Printed Book Division of the O.M. Hor'kyj (Pjeshkov) Odessa National Scholarly Library	
XMARS'KYJ, V. M. & BJELOUSOVA, L. H. M. S. Hrushevs'kyj and Odessa Scholars	61
State Archive of the Ukrainian Security Service (SBU)	
PRYSTAJKO, V. I. & SHAPOVAL, Ju. I. Myxajlo Hrushevs'kyj in Unknown GPU-NKV Documents	69
Institute of Manuscripts of the V. I. Vernads'kyj National Library of Ukraine	
KIRZHAJEV, S. M. The Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj	79
A Document Without Further Commentary: Minutes of the Extraordinary Meeting of the Archeographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN) on August 4, 1930	86
State Archives of the Russian Federation	
PAPAKIN, H. V. Documents on M. S. Hrushevs'kyj from Archival Repositories of the Russian Federation	87
BILOKIN', S. I. "A File About the Delegated From Halychyna (Galicia)... Professor M. Hrushevs'kyj" (From Holdings of the Ul'yanovsk Oblast State Archive)	92
PAS'KO, I. V. From the St. Petersburg Correspondents of M. S. Hrushevs'kyj: Letters to Aleksei Shakhmatov (Materials from the Archive of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg)	98
<hr/>	
Assistance to Archivists	
Standard Regulations on an Archival Subdivision of a State Agency, Agencies of Municipal Government, State Enterprises, Institutions and Organizations	110
Standard Regulations Relating to an Expert Appraisal Commission of a State Agency, Agencies of Municipal Government, Enterprises, Institutions and Organizations	112
<hr/>	
Information and Chronicle	
<hr/>	
At the Central State Archive-Museum of Literature and Art (TsDAMLM) of Ukraine	115
POKIDCHENKO, L. A. "And the righteous glory will be revived, the glory of Ukraine..."	116
SHEVCHENKO, S. L. Conference in Kirovohrad	118

Шановні колеги!

Рада Спілки архівістів України та редакційна колегія "Вісника САУ" запрошують Вас взяти участь в обговоренні актуальних проблем життя архівістів, реформування архівної справи в Україні та шляхів активізації діяльності місцевих відділень і осередків Спілки на сторінках "Вісника", черговий випуск якого зараз готується.

Повідомлення, запитання, побажання просимо надсилати за адресою: 252601, м.Київ, вул. Солом'янська, 24. Спілка архівістів України.

Телефон для довідок: 277-27-55.

До уваги працівників архівних установ

Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УДНДІАСД) підготовлено **Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів.**

Перелік містить майже 2300 статей та охоплює всі види організаційно-розпорядчої, науково-технічної, науково-організаційної документації, яка утворюється в діяльності органів державної влади, підприємств, установ і організацій загальнодержавного, обласного, районного, міського, сільського рівня.

Він може використовуватися також підприємствами і організаціями недержавних форм власності.

Орієнтовна вартість одного примірника Переліку – 3 гривні.

Замовлення на Перелік із зазначенням необхідної кількості примірників слід направляти за адресою: *252601, м.Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.*

1-3 '96 **АРХІВИ
УКРАЇНИ**
ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ!

Щойно вийшли у світ:

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – В 11-ти т., 12-ти кн. – Т. IX-1. – К., 1996;

Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м.Києві) / Упорядник І.Гирич. – К., 1996. – 107 с.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України готує до друку щоденники М.Грушевського студентських років та львівського періоду діяльності; спільно з іншими інституціями планується видання листування М.Грушевського з К.Студинським, листів великого вченого до українських літераторів, його неопублікованих прозових творів.

З питань придбання та спонсорської підтримки видань звертатися до Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України за адресою: 252601, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Тел. (факс) (044) 2285098.